शिकण्याचे
मार्ग
जॉन होल्ट यांची विशेष मुलाखत

शिकण्याचे मार्ग

(जॉन होल्ट यांची विशेष मुलाखत)

(फक्त खासगी वितरणाकरिता)

प्रकाशक

सुजाता बाबर

मुखपृष्ठ

मुद्रा

अक्षर जुळवणी व मांडणी

वैशाली सुपे

वितरण

संगीता जाधव

साभार (अनामिक स्त्रोत)

अर्थसहाय्य

EED, Bonn

मुद्रक

श्रीरंग प्रिंटर्स, नाशिक

जानेवारी २०११

सहभाग मूल्य रु. २०/-

...१

अभिव्यक्तिबद्दल...

सामाजिक परिवर्तनाच्या प्रक्रियेत माध्यमांची भूमिका अधिक बळकट करण्यासाठी 'अभिव्यक्ति' ही सामाजिक संस्था नाशिक येथे १९८७ पासून कार्यरत आहे. समाजातील विविध स्तरातील लोकांचा संवाद प्रक्रियेतील सहभाग अधिकाधिक वाढावा, लोकांना सक्षम करण्यासाठी माध्यमांचा अतिशय परिणामकारक साधन म्हणून वापर व्हावा यासाठी अभिव्यक्ति काम करते. लोकांच्या गरजांबद्दल संवेदनशील असणाऱ्या माध्यमांना पुढे आणण्यासाठी व अशा माध्यमांचा वापर आणि उपलब्धता वाढविण्यासाठी अभिव्यक्तिने नेहमीच पुढाकार घेतला आहे, लोकव्यवहारात माध्यमांचा वापर व माध्यम व्यवहारात लोकांचा सहभाग वाढावा या उद्देशाने अभिव्यक्ति कार्यरत आहे. ...२

भूमिका

अभिव्यक्ति मीडिया फॉर डेव्हलपमेंट गेली २४ वर्षे माध्यमे आणि संवाद या क्षेत्रात कार्यरत आहे. अनेक संस्था, संघटना, कार्यकर्ते, युवा, पालक व मुले यांच्यासोबत काम करीत असताना आपण शिकतो कसे, सर्वात योग्य शिक्षण कुठे होते, कुठे शिकताना आपल्याला आनंद, समाधान मिळते, कोणते शिक्षण जास्त स्मरणात राहते, कोणते शिक्षण जीवनात उपयोगी ठरते. असे अनेक प्रश्न, मुद्दे समोर आले. त्यातून 'शिकणं' हे सर्व कामाचा अविभाज्य भाग बनले.

माणूस हा सतत शिकणारा व शिक्षणातून स्वतःची

...३

उत्क्रांती करणारा एकमेव प्राणी आहे असे मानले जाते. मानवाच्या उत्क्रांतीमध्ये 'शिकणं' हे नेहमी महत्त्वाचे मानले गेले. आपल्याला माहीत असलेल्या शिक्षण पद्धतींमधे गुरुकुलापासून ते शाळांपर्यंत अनेक मार्ग अनेक जणांनी अभ्यासलेले आहेत. प्रत्येक स्वरुप हे कोणत्याना कोणत्या स्वरुपात मर्यादा घालणारे ठरते. अनेक विचारवंत, शिक्षण तज्ज्ञ व शिक्षणप्रेमींनी शिकण्याचे नवे, पर्यायी व कालानुरुप उपयुक्त मार्ग शोधले, मांडले. यापैकी जॉन होल्ट यांची ही मुलाखत शिक्षणाच्या मूळ तत्वाशी जवळची वाटणारी आहे. आपल्या सर्वांच्या चिंतनासाठी ही सादर आहे.

■

...४

अमेरिकेत पठडीबद्ध शिक्षणाविषयीचे असमाधान १९७०च्या दशकात मोठ्या प्रमाणावर सार्वत्रिक रित्या व्यक्त होऊ लागले. आणि पर्यायी व्यवस्थांची एक चळवळच सुरू झाली. 'पर्यायी' शिक्षण, 'खुले' शिक्षण, 'मुक्त' शिक्षण आणि 'गृह' शिक्षण असे प्रयोग पुढे येऊ लागले. शिक्षणकेंद्री शिक्षणाकडूनच विद्यार्थीकेंद्री शिक्षणाकडे असा या सर्व प्रयोगांचा रोख होता. या नव्या विचारसरणीचे नेतृत्व, स्वतः पठडीबद्ध शिक्षणात शिक्षक म्हणून काम करून बाहेर पडलेले शिक्षणतज्ज्ञ जॉन होल्ट यांनी या काळात केले. त्यांचे अनेक ग्रंथ प्रसिद्ध आहेत.

१९५०च्या दशकात जॉन होल्ट हे एका शाळेत

शिकवीत होते. दहा वर्षे वयाच्या आसपासची मुले त्यांच्या वर्गात होती. त्याचकाळी ते आपल्या बहिणीकडे राहत होते आणि बहिणीच्या एक नि दोन वर्षांच्या मुलांनाही ते आपला बराचसा वेळ देत होते. त्यांनी म्हटले आहे, "या दोन प्रकारच्या मुलांमधील फरक पाहून मी भांबावून गेलो. शाळेतील दहा वर्षांची मुले अतिशय भित्री, स्वतःच्याच कोशात राहणारी नि टाळंटाळ करणारी होती; घरची छोटी बालके मात्र धीट आणि साहसी होती. लवकरच मला उलगडा झाला की निसर्गतःच मुले जन्मापासून उत्साही, शोधवृत्तीची... थोडक्यात शिकायला उत्सुक आणि मोठ्यांपेक्षाही अधिक चांगली शिकू शकणारी अशी असतात. ... मग अशा मुलांना

प्रोत्साहन देऊ शकतील अशा संस्थेत, शाळेचे रुपांतर करता येईल काय?" जॉन होल्ट यांनी शाळेशिवायच्या शिक्षणाचा विचार करायला सुरूवात केली, त्यामागचा इतिहास हा असा आहे.

पर्यायी शिक्षणाच्या चळवळी ऐन भरात असताना जॉन होल्ट यांच्या घेतलेल्या दीर्घ मुलाखती, त्यांचे शिक्षणाबाबतचे परिवर्तनशील विचार आपल्यापुढे ठेवतात. त्यापैकी एक मुलाखत आहे ती 'मदर' नावाच्या मासिकाने त्यांचा (पूर्वी शिक्षक असलेला) प्रतिनिधी पॅट स्टोन यांना पाठवून १९८० साली घेतलेली. दुसरी मुलाखत आहे ती मरियन बमगार्नर या बाईंनी १९८१ साली जॉन होल्ट यांच्या घरी पाहुणा म्हणून वास्तव्याला असताना, बागेत

मुलांसवे खेळताना घेतलेली प्रामुख्याने होमस्कूलिंग विषयाची मुलाखत.

तिसरी आहे ती रॉबर्ट लीलमन यांनी घेतलेली १९८४ सालची; (जॉन होल्ट यांच्या मृत्यूपूर्वी एक वर्ष) या मुलाखतींमधील महत्त्वाचे प्रश्न आणि त्याला जॉन होल्ट यांनी दिलेली उत्तरे आम्ही वाचकांपुढे ठेवू इच्छितो.

■

मुलाखतींमधील प्रश्नोत्तरे

प्रश्न : जॉन, तुम्ही तीन राज्यांत शिक्षक म्हणून काम केलं आहे, देशात शिक्षणसुधारणेची चळवळ तुम्ही चालवली आहे आणि आता, गृहशिक्षणाचं जे एक जाळं निर्माण झालं आहे त्याच्या केंद्रस्थानी तुम्ही आहात. एकूण शिक्षण क्षेत्रात तुम्ही जे काही काम उभं केलं आहे, त्यावरून असं वाटतं की तुम्ही शिक्षकाचं व्यावसायिक शिक्षण घेतलं असणार.

होल्ट : अजिबात नाही. मी कधीच 'शिक्षण' या विषयाचं औपचारिक शिक्षण घेतलं नाही आणि मी मानसशास्त्राचेही शिक्षणक्रम केलेले नाहीत. तुम्हाला खरं सांगायला हरकत नाही, आज ज्याविषयी मला थोडफार समजतं असं लोक मानतात, त्या कशाचंच 'शिक्षण' मी घेतलेलं नाही.

...१

प्रश्न : कदाचित असं असेल की, तुमच्या स्वतःच्या शालेय अनुभवांनी तुम्हाला शिक्षणात रस उत्पन्न झाला असेल.

प्रश्न : तुम्ही कुठल्या शाळेत गेला होता ?
होल्ट : या प्रश्नाचं उत्तर मी देऊ इच्छित नाही.

प्रश्न : कां? मी काही चुकीचं बोललो का?
होल्ट : नाही तसे नाही. पण जेवढी धर्म किंवा राजकारण ही प्रत्येकाची खाजगी बाब आहे, तेवढंच शिक्षणही एक खाजगी गोष्ट आहे. मी आत्ता एवढंच सांगू शकेन की जे जे काही म्हणून मला येतं, त्यापैकी एकही गोष्ट मी शाळेत शिकलो नाही. भाषा, वाचन, संगीत अशा ज्या ज्या गोष्टींवर मी प्रेम करतो, त्या त्या गोष्टींचा औपचारिक शिक्षणाशी काडीचाही संबंध नाही. मी शाळेत जाण्यापूर्वी मला त्यांची गोडी लागली होती,

...१०

शाळेत ती बहुतांश नष्ट झाली आणि शैक्षणिक जीवन संपल्यावर मी ती पुन्हा जोपासली.

प्रश्न : पण शाळेत तुम्ही एक चांगले विद्यार्थी असाल.

होल्ट : हं ! असं म्हणता येईल की मला त्याच्या क्लृप्त्या चांगल्या माहिती होत्या, त्यामुळे मला कधी अडचण आली नाही. पण मी जसजसा वयानं वाढत गेलो तसतसा मला अभ्यासाचा कंटाळा येऊ लागला. अगदी मी हायस्कूलला जाऊ लागलो तरी, नेमल्याशिवाय मी एखादे पुस्तकही वाचायचो नाही. पुढे थेट अगदी नौदलातून बाहेर पडून काही वर्षांनंतर मी माझ्या आनंदासाठी पुन्हा वाचायला लागलो.

प्रश्न : सबमरीनवर गेल्यावरच तुम्हाला तिथे 'शिकणारा समुदाय' आढळून आला असा तुम्ही कुठेतरी उल्लेख केला आहे...

होल्ट : हो ! ते दुसऱ्या महायुद्धाच्या काळात. तिथे मला एक कॅप्टन भेटला. तो माझ्यासारख्या अगदी नवख्या अधिकाऱ्यावरही मोठी जबाबदारी बेशक ढकलून द्यायचा. त्याला हे पक्के माहीत होते की, एखादी गोष्ट चांगली शिकायची असेल तर ती करायला लागणे हाच एकमेव मार्ग आहे. माझ्यावर कुणी उदंड विश्वास दाखवावा अशी माझ्या आयुष्यातली ती पहिलीच घटना होती. तो एक विलक्षण प्रभावी असा शैक्षणिक अनुभव होता. मी सहजगतेने त्याला भिडलो. सारखे प्रश्न विचारायला लागलो आणि त्यातून अल्पावधीतच मी युद्धगस्तीवरची बोट चालवायला शिकलो. मला खूप जोखमीचे काम दिले होते आणि मी ते चांगल्या रीतीने पार पाडले. त्यातून माझा आत्मविश्वास कितीतरी पटींनी वाढला.

...१२

प्रश्न : थोडं विषयांतर करूया. तुमच्या 'हाऊ चिल्ड्रेन फेल' या पहिल्यावहिल्या पुस्तकातून तुम्हाला काय मांडायचं होतं?

होल्ट : थोडक्यात सांगायचं तर त्यात मी असं दाखवून दिलं आहे की निरर्थक कामाला मुलं कंटाळतात... शिवाय बोलणी खावी लागतील किंवा शिक्षा होईल याची सदैव भीती बाळगतात.... आणि सदैव गोंधळलेली असतात, कारण, वर्गातील शिकविण्याची पद्धत अमूर्ताकडून मूर्ताकडे अशी असते. खरी तर ती अगदी उलटी असायला हवी. थोडक्यात शाळेत शिकवून नि अवलोकनानं माझ्या असं लक्षात आलं आहे की, शाळा या मुलांना जडबुद्धी व्हायला शिकवितात. जवळजवळ सगळीच लहान मुलं चलाख, जिज्ञासू नि शिकायला उत्सुक अशी असतात. किंबहुना मी माझ्या दुसऱ्या पुस्तकात म्हणजे 'हाऊ चिल्ड्रेन लर्न' मध्ये

दाखविल्याप्रमाणे, लहान मुलं उद्योगी असतात. एखादा प्रौढ दहा वर्षांत जेवढं शिकणार नाही तेवढं मुलं वयाच्या पहिल्या पाच वर्षांत शिकत असतात.

प्रश्न : मग मुलांना शिकायला प्रवृत्त करतील अशा काही सुधारणा तुम्ही सुचविल्या आहेत काय?

होल्ट : मी सुचवलं, आपल्या शाळा म्हणजे अशा जागा असल्या पाहिजेत की जिथे अनेक गंमतीशीर नि कृतिप्रवण करणाऱ्या गोष्टी असतील आणि तिथे मुलांना आपणहून शिकायला वाव असेल. त्याना प्रश्न विचारायचे असतील तर विचारू द्या. त्यांच्या प्रश्नांना उत्तरे द्या. त्यांना एखादी गोष्ट कुठं शोधायची हे माहिती करून घ्यायच असेल तर त्यासाठी त्यांना मदत करा.

प्रश्न : म्हणजे, वेगळ्या शब्दातं असं की, आपल्याला काय शिकायचय् याची निवड मुलांनी करायचीय्.

...१४

त्यांच्यासाठी तयार केलेला ठराविक अभ्यासक्रम त्यांना देऊ नये. ही कल्पना म्हणजे अगदी परंपरागत शिक्षणाशी १८० अंशाचा कोन करणारी आहे.

होल्ट : बरोबरच आहे. पण त्यातून हवं ते साध्य करता येतं, मुलांना जर शोध घ्यायला मोकळेपणा मिळाला तर खूप गोष्टी सूकर होतील. मी आणि माझ्यासारखेच इतर म्हणजे, उदाहरणार्थ जिम हर्नडन (ज्याने 'हाऊ टू सर्व्हाईव्ह इन यूवर नेटिव्ह लँड' लिहिलं आहे) किंवा जॉर्ज डेनिसन ('द लाईफ ऑफ चिल्ड्रेन'चा कर्ता) यांनी जर अनेकांना दाखवून दिलं तर मला वाटतं त्यापैकी प्रत्येकजण शिक्षणाचा मार्ग हाताळून पाहिल. अर्थात, तसं काही झालं नाही हे खरं !

प्रश्न : बरं तर, तुम्हाला सरकारी शाळांमध्ये सुधारणा घडवून आणता येणार नाही असं लक्षात आल्यानंतर

तुम्ही काय केलं?

होल्ट : जे पारंपरिक शिक्षणाविषयी असमाधानी होते त्यांना सरकारी शाळा सोडून स्वतःची शिक्षण केंद्रे चालविण्याचा सल्ला द्यायला मी सुरूवात केली. परंतु, स्वतंत्रपणे शाळा चालविण्यात येणाऱ्या खंडोगणती अडचणी, विशेषतः पैसा उभारण्याची सातत्याने असलेली गरज, यांमुळे असे अनेक प्रयत्न बारगळले. शेवटी असं लक्षात आलं की एखाद्या पालकाचं उद्दिष्ट असतं ते आपल्या मुलाला किंवा मुलीला शिकण्यासाठी योग्य व्यवस्था असावी, मग त्यासाठी सरकारी शाळांत सुधारणा घडवून आणणं किंवा स्वतःच एखादी शाळा उभी करणं या खटाटोपापेक्षा सरळसरळ आपल्या मूळ उद्दिष्टालाच भिडणं योग्य नाही का? कसं? तर चक्क घरीच आपल्या पाल्याला शिकवायचं !

...१६

प्रश्न : तुम्ही तुमची ही 'घरीच शिक्षण' द्यायची म्हणजे 'गृहशिक्षणा'ची संकल्पना जरा स्पष्ट करून सांगाल का?

होल्ट : मला असं वाटतं की शिक्षणं हे शिकवण्यातून निर्माण होतं असं नाही. ते होतं शिकणाऱ्याच्या जिज्ञासेतून नि प्रत्यक्ष कृतीतून. या प्रक्रियेत शिक्षकाचं काम असतं ते, शिकू पाहणाऱ्याला, वेगवेगळी ठिकाणं, माणसं, अनुभव, साधनं आणि पुस्तकं या गोष्टी त्याच्या आवडी-निवडीनुसार मिळवून देणं; मुलांच्या प्रश्नांना उत्तर देणं आणि प्रत्यक्षात करून दाखवणं. मला असंही म्हणायचं आहे की शिकणं ही गोष्ट भावी जीवनापासून वेगळी करता येणार नाही. ज्याला काही कौशल्य नि सारासार विचार लागतो अशा खरोखरच काही उपयुक्त कामात असण्यातूनच माणूस शिकत असतो. या संकल्पना म्हणजेच माझं शिकण्याविषयीचं तत्त्वज्ञान; आणि याचंच प्रतिबिंब तुम्हाला माझ्या 'ग्रोईंग विदाऊट

स्कूलिंग' या मासिकात पडलेलं आढळेल. अर्थात, लोकांनी आपापल्या मुलांना घरी शिकवावं या मताचा जरी मी असलो तरी, त्यामागची माझीच कारणं किंवा माझ्याच पद्धती वापरून लोकांनी मुलांचं घरी शिक्षण करावं असं मात्र मी म्हणत नाही. त्यामुळे माझ्या मासिकाचे वर्गणीदार, अगदी डाव्या संस्कृतिविरोधी गटांपासून ते उजव्या मूलतत्त्ववाद्यांपर्यंत, सगळ्याच वर्गातून आलेले आहेत.

प्रश्न : गृहशिक्षण का करावं हे जरा स्पष्ट करता येईल?

होल्ट : ते जरा विस्तारानं सांगावं लागेल. सगळ्यात मोठा फायदा आहे तो म्हणजे जवळीक, स्वतःच्या वेळेवर नियंत्रण, सैल वेळापत्रक आणि मुख्य म्हणजे, मुलांच्या गरजा नि कल ओळखून त्याला शिकायला प्रवृत्त करता येतं. मूल दमलेलं असेल, अस्वस्थ असेल,

आजारी असेल किंवा त्याला अगदी गळून गेल्यासारखं वाटत असेल तर, 'ठीक आहे, जरा सबुरीने घेऊ या.' असं म्हणून चालतं. जर मूल विलक्षण उत्साही असेल, त्याच्या उत्साहाला लगाम घालणं कठीण वाटत असेल तर मग मोठे, आव्हानात्मक प्रकल्प हाती घेता येतात, गंभीर पुस्तकांकडे वळता येतं. मला नेहमीच असं वाटतं की, शाळा आज आहेत त्यापेक्षा कितीतरी अधिक लवचिक त्यांना होता येईल. पण त्या तसं करत नाहीत. मला हे स्पष्ट केलं पाहिजे की, गृहशिक्षण ही गोष्ट मी वाईट शाळांवर तोडगा म्हणून सुचवित नाही. माझं असं मत आहे की, साऱ्या जगाचा शोध घ्यायचा असेल तर आपण ज्याला शिकणं किंवा शिक्षण म्हणतो, त्यासाठी घर हेच एक उत्तम ठिकाण आहे. अगदी शाळा चांगल्या आहेत, असं मानलं तरी 'घरा'ला तुलना नाही. चांगली शाळा नि चांगलं घर यांच नातं, ग्रंथालय नि घर असं

यांच्यासारखं आहे. शाळा घराला पूरक आहे. शाळा ही तशी एक कृत्रिम संस्था आहे; घर ही नैसर्गिक गोष्ट आहे. जगात अजूनही शाळाशिवायचे समाज आढळतील; पण घराशिवायचे मात्र नाही. घर हाच केंद्रबिंदू मानून तुम्ही दाही दिशांना फिरू शकता. त्यामुळे शाळांत पुढे कितीही सुधारणा घडून आल्या तरी माझ्या या मूलभूत मतात फरक पडणार नाही.

प्रश्न : पालकांना शिक्षणाची काहीही पार्श्वभूमी नसेल किंवा शिक्षक म्हणून काही अनुभव नसेल, तर या 'घरच्या शिक्षणा'त त्यांना काही तोटा आहे का?

होल्ट : उलट ते अधिकच फायदेशीर आहे. अर्थात, एखाद्याला शिक्षणशास्त्रात प्रशिक्षण मिळाले असेल तर मी, तो गृहशिक्षणाला अयोग्य आहे असं म्हणणार नाही. पण, जे काही तिथं म्हणजे शिक्षणशास्त्राच्या

...२०

महाविद्यालयांतून शिकविलं जातं ते तद्दन् चुकीच असतं. तुम्हाला त्या शिक्षणाचा त्यागच करायला हवा. मला असलं काही प्रशिक्षण नव्हतं. देशातल्या काही निवडक, खास अशा खाजगी शाळांतून, ज्याना शिक्षणाची पदवी आहे अशांना नेमलं जात नाही. तुम्ही खाजगी शाळांतून, ज्यांना शिक्षणाची पदवी आहे अशांना नेमलं जात नाही. तुम्ही त्यांच्या शिक्षकांकडे पाहिलतं तर ते इतिहास, गणित, इंग्लिश, फ्रेंच अशाच वेगवेगळ्या विषयांचे पदवीधर आहेत. त्यांना शिक्षणशास्त्राची पदवी असलेली आढळणार नाही. मला वाटतं खूपशा दर्जेदार खाजगी शाळांतून चित्र असं आहे की, तुम्हाला शिक्षणशास्त्राची पदवी असेल तर तुम्हाला तिथं शिक्षक म्हणून प्रवेशच मिळणार नाही.

प्रश्न : अशा गृहशिक्षणात, मुलांच्या सामाजिक जीवनाचं काय?

...२१

होल्ट : मित्रांच्या बाबतीत काही तुम्ही तुमच्या मुलांना घरात कोंडून ठेवणार नाही. मला तर असंही म्हणायचंय् की शाळांतील सामजिकीकरण हे जेवढं उपयुक्त आहे त्याच्या दसपट हानीकारक आहे. दयाळूपणा, सोशिकपणा, उदारता अशा प्रकारची मानवी मुल्यं ही अगदी जवळच्या संबंधातूनच शिकली जातात अगदी दोघातिघांच्या गटांत. सामान्यपणे, शाळांसारख्या मोठ्या गटांतून लोकांचं वर्तन फारसं बरं नसतं. तिथ ते काही वेगळ्याच गोष्टी शिकतात. उदाहरणार्थ, लोकप्रियता, सारखेपणा, दादागिरी, टिंगलटवाळी वगैरे. मुलं शाळा सुटल्यानंतर मोठाल्या सुट्ट्यांमधून किंवा ग्रंथालय, चर्च अशा वेगळ्याच ठिकाणी चांगली मैत्री करू शकतात.

प्रश्न : असं घरच्या घरीच शिक्षण करून मुलं जेव्हा विद्यापीठातून प्रवेश घेतात तेव्हा त्यांची प्रगती कशी असते?

होल्ट : अगदी इतरांसारखीच. आज अनेक तऱ्हेच्या परीक्षा असतात. कॉलेज बोर्डस्, सॅट इत्यादी खरं तर गृहशिक्षणाच्या मार्गाने आलेली मुलं अशा ठिकाणी विलक्षण चांगले यश मिळवितात. आपल्या क्षेत्राची निवड करून त्याची तयारी करण्याच्या बाबतीत ही मुले अधिक पुढे असतात.

प्रश्न : होमस्कूलिंगमध्ये शिरलेल्या पालकांना कोणत्या तऱ्हेच्या बदलाना आणि आव्हानांना तोंड द्यावे लागेल असं तुम्हाला वाटतं?

होल्ट : त्यांना सगळ्यात कठीण जाणार आहे ते मुलांवर विश्वास ठेवायला शिकणं; शिक्षण घडवून आणायचं

नाहीये, तुम्हाला सदा सर्वकाळ मुलांना उत्तेजन देत राहायचं नाहीये, हे शिकणं. पालक मुलांना शिकवायला सुरूवात करतात ते त्यांना जबाबदारीची जाणीव असते म्हणून; पण बऱ्याचदा आपण आहोत त्यापेक्षा अधिक जबाबदार आहोत असं त्यांना वाटायला लागतं. त्यामुळे त्या भावनेतून बाहेर पडणं हे खरं कठीण आहे. या देशात लक्षावधी पालक असे आहेत की ते आपली मुलं काय करतात याबाबत उदासीन आहेत, म्हणजे ते घरात शिक्षण करतात असं मानण्याचं कारण नाही. गृहशिक्षणातले पालक असं विचारात, "मी माझ्या मुलाला पुरेसं शिक्षण देते आहे, हे मी कसं ओळखावं?" मला त्यांना सांगायचय की घराबाहेर जे काही जग आहे, तिथे विचारांना चालना देणारं पुष्कळ काही आहे. तुम्हाला तुमचं आयुष्य हीच एक दीर्घ सफर मानायची

गरज नाही किंवा तुमच्या घराचं रूप एखाद्या छोट्या वस्तूसंग्रहालयासारखं करायची गरज नाही.

प्रश्न : गृहशिक्षण सुरू करण्यासाठी योग्य वय कोणतं?

होल्ट : ते खरं त्या मुलावर अवलंबून आहे. पण साधारणतः आठव्या वर्षी सुरूवात करायला हरकत नाही. मुलांना स्वतःची जोखीम कळणं नि ती स्वावलंबी झाली तर ती या आधीही सुरूवात करू शकतील. मुलांना स्वतःला काय करायचंय यावरून ते प्रामुख्याने ठरेल.

प्रश्न : तुम्ही बऱ्याचदा बोलतांना ऐकलं आहे की शिकण्याची नैसर्गिक प्रक्रिया अबाधित राखली तर ती प्रभावी रीतीने कार्यान्वित होते. पण, त्या प्रक्रियेला पूरक म्हणून कायं करावं हे 'तुम्ही जरा सांगितलंत तर बरं होईल. केवळ आजच्याच संदर्भात नाही तर, एक आदर्श

स्थिती गृहित धरली तर त्यासाठी काय करता येईल, कोणती दिशा आमच्यासारख्या पालकांनी पकडावी?

होल्ट : माझ्या लेखी शिक्षणाची आदर्श व्यवस्था कोणती म्हणाल तर, अशी समाजव्यवस्था की ज्यामध्ये ज्ञान मुक्तपणे मिळवता येते आणि जिथे मुलांवर विश्वास ठेवला जातो, त्यांना महत्त्व दिलं जातं. आजचं प्रौढांचं जग असं आहे. की जिथे तिथे मुलांना नाकारणाऱ्या पाट्या असतात. 'पालक बरोबर असल्याशिवाय मुलांना प्रवेश नाही.' किंवा 'मुलांना आत घेणार नाही', अशा सगळ्या पाट्या काढून टाकल्या तरी बरंच काही घडू शकेल. मुलं ज्या काही अजाणत्या मार्गांनी जगाचा वेध घेऊ पाहतात, त्यासाठी खास काही केलं पाहिजे. मुलांच्या प्रश्नांना उत्तरं देणं, त्यांनी सांगितलं तर ते त्यांना दाखवणं,त्यांना काही बोलायचं असेल तर

त्यासाठी एक मित्र म्हणून त्यांच्या समवेत वेळ घालवणं. याव्यतिरिक्त आणखी काही करायची गरज नाही, उलट, आणखी काही केलं तर ते त्यांना त्रासदायक ठरण्याचीच शक्यता अधिक. मुलं आपल्यापेक्षा अधिक चांगला विचार करू शकतात. ज्याला तार्किक किंवा शास्त्रीय पद्धत म्हणतात, म्हणजे ज्यात अवलोकन करणं, आश्चर्य व्यक्त करणं, अंदाज बांधणं, सिद्धांत बांधणं नि परीक्षा करणं, अगदी एक-एक पायरीनं जाऊन ही मुलं ते अधिक चांगलं करू शकतात. ज्या व्यक्ती त्यांच्या बालवयात या गोष्टी चांगल्या करतात, त्याच पुढे थोर शास्त्रज्ञ, पारितोषिक विजेते, प्रतिभावान म्हणून नावाजल्या जातात.

होल्ट : मूलतः माणूस हा शिकणारा प्राणी आहे; आपल्याला शिकायची गरज असते, शिकायची आवड असते; आणि आपण ते चांगल करू शकतो. आपल्याला कुणी दाखवावं लागतं किंवा आपल्याकडून कुणी करवून घ्यावं लागतं असं नाही. पण ही शिकण्याची प्रक्रिया चक्क मारली जाते, ती लोकांनी त्यात हस्तक्षेप केल्यामुळे, किंवा त्याला नियमित केल्यामुळे अथवा त्याचं नियंत्रण केल्यामुळे.

■

अभिव्यक्ति मीडिया फॉर डेव्हलपमेंट
कल्याणी नगर, आनंदवली शिवार
गंगापूर रोड, नाशिक - ४२२ ०१३
फोन व फॅक्स नं. (०२५३) २३४६१२८
e-mail : abhivyakti@sancharnet.in
www.abhivyakti.org.in